

op Phets 52 waonden v Raalte König Josso
Huurman.

Naar Portugal

1) De kortste weg

De ongetwijfeld kortste weg van Nederland naar Lissabon is afgelegd door de verzetsman-Engelandvaarder Paul Josso, die er drie weken over deed, daarbij inbegrepen een verblijf van vier dagen in Parijs, vier dagen in Madrid en een week gevangenis in Lissabon. Hij maakte de reis voor de helft (vanaf Irun) in zijn centje, op en onder treinen. Hij vertrok op 10 oktober 1943 uit Amsterdam in een kleine groep en stond op 1 november 1943 op het vliegveld Brighton.

Na zijn HBS-B diploma gehaald te hebben, diende Josso een jaar bij het Koninklijke Instituut voor de Marine in Den Helder, afd. Zeedienst, waarna hij twee jaar naar de KMA ging. Als cadet-sergeant der infanterie KNIL overkwam hem in 1938 een verkeersongeval. Een wagen van Van Gend & Loos reed over zijn voet heen, waardoor de voet gedeeltelijk werd verbrijzeld. Paul was toen 21 jaar. (Geboren 29 juli 1917 te Amsterdam.) Genezing was mogelijk, maar kon enige jaren vergen. Het betekende dat hij voor alle militaire diensten werd afgekeurd.

Gezien zijn technische belangstelling liet Josso zich inschrijven voor de TH te Delft en legde in september 1942 met goed resultaat zijn kandidaatsexamen Werktuigkunde af. Hij woonde op kamers in Delft, Phoenixstraat 52. Zijn ouders woonden in Heemstede, zijn oudere zuster Johanna Josso werkte als arts in het Academisch Ziekenhuis te Leiden. Inmiddels zat Paul Josso tot over zijn oren in het verzetswerk. Hij voegde zich in Delft bij de onafhankelijke sabotagegroep van Willem Th. Pahud de Mortanges (geboren 1 juli 1921 te Den Haag), waarvan deel uitmaakten Eddie van Raalte, Piet Huurman, Menko König, Okke van der Plas en Adriaan G. Smit, zoon van de scheepsbouwer P. Smit. Pahud de Mortanges toonde geen belangstelling om met andere verzetsgroepen samen te werken. Daar gebeurde naar zijn inzicht te weinig en bij onderlinge contacten ontstond er te veel gevaar voor verraad. Wat Pahud en de zijnen beoogden, was sabotage plegen door middel van springstoffen op trein- en slooptransport voor vijandelijke doeleinden. Diverse malen

lukte dat, al was Pahud niet erg tevreden over het effect van de explosies. De studenten werkten voornamelijk met nitroglycerine, tot ontsteking gebracht door slagkwik. Om bijvoorbeeld schepen van de Kriegsmarine tot zinken te brengen, moest er met veel zwaardere brisante stof worden gewerkt, zoals trotyl. Verder had de sabotageploeg dringend behoefte aan goede bewapening. Ze beschouwden zich volkomen als een militaire operational unit. Pahud hoopte op directe leveranties uit Londen van snelvuurwapens, munitie en springstoffen, door bemiddeling van in Nederland opererende agenten.

In 1942 voegde zich de toen 19-jarige Delftse student Wim H. Verloop bij hen, een door en door bonafide en slimme jongeman, uiterst geschikt voor spionage- en koeriersdiensten. Wim Verloop stond in direct contact met de inlichtingendienst „Evert” van de Leidse student Kees Dutilh (zoon van de destijds heel bekende Rotterdamse advocaat mr. Jacques Dutilh), en de beroepsofficier Leen Pot. Dutilh is door verraad van Antonius van der Waals gegrepen en gefusilleerd, Leen Pot ontsnapte na arrestatie uit het Binnenhof te Den Haag, ging nog een jaar door en week uit als Engelandvaarder via Zweden. Met de belangrijke dienst „Evert”, die tal van berichten naar Zwitserland kon wegwerken via de lijn van Job van Niftrik, had zijdelings de grote organisatie „Nationaal Comité” te maken, waarin Koos Vorrink een centrale rol speelde. Vorrink interesseerde zich voor de militaire inlichtingendienst, omdat hij langs die lijn zijn uitvoerige rapporten over Nederland onder vijandelijke bezetting naar Londen kon sturen. (De koningin had om die rapporten gevraagd.)

Ook met het oog op het wantrouwen van Pahud jegens grote illegale organisaties, die onder de aandacht van de vijandelijke politie waren gekomen, had Wim Verloop niet de minste belangstelling voor het „Nationaal Comité”, behalve als er mensen bij betrokken waren die Pahud daadwerkelijk konden steunen. Zo leerde Wim in februari 1943 twee vooraanstaande Utrechtenaren kennen via Dutilh, die Pahud konden helpen. Dat waren de toen 45-jarige notaris J. G. R. Ter Horst en de toen 32-jarige directiesecretaris van de Gerofabrieken te Zeist, de heer Frans Vermeer.

De gewenste hulpverlening werd noodzakelijk, omdat de groep van Pahud er op oudejaarsavond 1942 in geslaagd was met eigen beperkte middelen op de werf van Piet Smit in Alblasterdam een tot mijnenlegger omgebouwd handelsschip van de Kriegsmarine tot zinken te brengen. Het spreekt vanzelf dat de Duitse politiechef Rauter razend was over dit „Verbrechen”, maar wat Pahud en de zijnen niet konden weten was, dat de Abwehr in Den Haag van de sabotageactie dankbaar gebruik maakte om de Geheime Dienst in Londen zand in de ogen te strooien. De

Abwehr deed het voorkomen, alsof de actie was uitgevoerd door gedropte geheime agenten, die al lang in Haaren zaten. Het moest dienen om Londen tot verdere droppings te stimuleren en in dat stadium werd door Schreieder Antonius van der Waals ingezet om als zogenaamde geheime agent uit Londen het Nationaal Comité, de inlichtingengroep dienst Evert en alles wat er verder mee te maken had als spion te penetreren.

De geslaagde actie op oudejaarsavond prikkelde Pahud tot omvangrijker werk. In februari 1943 hoorde Pahud van zijn medewerker Smit, dat er in Alblasterdam vier mijnenleggers van de Kriegsmarine voor reparatiewerkzaamheden in dok lagen. Het besluit van Pahud stond vast: alle vier tot zinken brengen met zware springstof.

Inmiddels had Wim Verloop in Utrecht een bezoek gebracht aan notaris Ter Horst. Over het gevoerde gesprek verklaarde de heer Ter Horst in 1946 i/z de vervolging Van der Waals: „Half februari 1943 kwam de mij bekende Wim Verloop, een student chemie te Delft, bij mij, waarbij hij mij vertelde dat hij contact had met een groepje van 6 à 7 Delftse studenten, die onder leiding van Pahud de Mortanges allerlei sabotagedaden hadden verricht. De groep verkeerde nu echter in financiële moeilijkheden en de fabricage van de sabotagemiddelen, die zij zelf vervaardigden, verliep niet meer zo vlot als nodig was. Ik gaf Wim Verloop geld en beloofde voor springstof te zullen zorgen.”

Niet alleen gaf notaris Ter Horst duizend gulden contant aan Wim Verloop voor Pahud, maar hij bracht Wim kort na het eerste gesprek in contact met de heer Frans Vermeer. Vermeer wist dat er in Amsterdam een geheime agent opereerde onder de naam „De Wilde” (Van der Waals). Deze De Wilde, die naar zijn zeggen voortdurend tussen Londen en Nederland heen en weer wipte, had al vertrouwensbanden aangeknoopt met leden van het Nationaal Comité. De Wilde beweerde, dat hij mensen gemakkelijk naar Engeland kon krijgen in door Londen gestuurde watervliegtuigen, maar wat Verloop als koerier voor Pahud veel meer interesseerde: De Wilde beweerde ook dat hij aan wapens en springstoffen kon komen, zoals door geallieerden gebruikt.

In de anders zo hechte ploeg van Pahud ontstond na al die berichten en de levering van duizend gulden nogal wat onenigheid. Wie was die geheime agent dan wel? Was de beslotenheid van de groep niet altijd de waarborg voor hun veiligheid geweest? Konden ze zich wel permitteren hun uiterst kwetsbare positie naar buiten te exposeren? Maar Pahud vond er geen kwaad in steken om de geheime agent De Wilde op zijn merites te testen.

Op zaterdag 6 maart 1943, na een telefoontje van Ter Horst, reisde Wim Verloop van Delft naar Utrecht, waar hij met Frans Vermeer op

de trein stapte naar Amsterdam. Verloop ontmoette de geheime agent De Wilde in een café-restaurant op het Damrak. De Wilde imponeerde Verloop en Vermeer door het tonen van een automatisch pistool en met een hoeveelheid informatie over Engeland en de Nederlandse illegaliteit, die alleen maar een geheime agent uit Nederland kon weten. Er werd een afspraak gemaakt voor de volgende dag in Delft.

Die zondag palmden De Wilde ook de meest wantrouwende leden van de groep Pahud volkomen in. De Wilde vroeg hoe men zich de te voeren sabotageactie op de werf voorstelde en hij noteerde alles in een soort code om het aan „Londen” door te geven. Hij kon in de kortste tijd aan wapens en springstoffen komen, zei hij. De geheime agent vertelde dat hij in Rotterdam op de Heemraadssingel, dichtbij het kruispunt Vierambachtsstraat, over de leegstaande woning kon beschikken van een ondergedoken legerofficier, met wie hij bevriend was. In dat huis zou hij dinsdag 9 maart alle wapens en explosieven bijeen brengen, zodat Pahud en de zijnen het eerst 's middags konden zien en 's avonds man voor man ophalen. De Wilde zei ook dat hij Wim Verloop nodig had. De Wilde zou weer gauw naar Engeland vertrekken en het zou plezierig zijn als Wim Verloop voor De Wilde een aantal illegale bladen kon vergaren.

Het door De Wilde genoemde huis op de Heemraadssingel had in werkelijkheid toebehoord aan een gevluchte joodse Rotterdammer. Voor de verradersactie werd het huis gevorderd door de Kriminallrat Herbert Wölk, SD-chef in Rotterdam, in opdracht van Joseph Schreieder, hoofd Afd. IV der Sicherheitsdienst in Den Haag, onder wie Van der Waals ressorteerde als bezoldigd politieambtenaar. Schreieder verstreekte Van der Waals een aantal magnetische mijnen, lonten, explosieve stoffen en wapens, alles van Engels fabrikaat (afkomstig van wapendroppings in Nederland). Dit materiaal werd in de morgen van dinsdag 9 maart 1943 op een tafel in het huis uitgesteld. Een grote SD-ploeg verstopte zich in de woning.

Die middag, tussen 2 en 3 uur, nam Van der Waals alias De Wilde de leider van de sabotagegroep, Pahud de Mortanges, mee naar het huis. Ze bleven er ruim een uur. Pahud was nu volkomen overtuigd en hij ging in op het voorstel van De Wilde om Huurman, König, Van Raalte, Van der Plas, Smit en Josso die avond met tussenpozen in groepjes van twee of drie man te posteren bij de telefooncel op de hoek van de Heemraadssingel en de Vierambachtsstraat, opdat ieder lid van de sabotageploeg zijn deel kon komen halen. Pahud, Huurman en König zouden als eersten om acht uur bij de telefooncel staan. Over Wim Verloop werd niet gesproken.

Om vijf uur haalde De Wilde Wim Verloop op voor station DP en ging met hem naar café „Old Dutch”, waar twee mannen uit de Rotterdamse

illegaliteit zaten, de tandarts Jaap de Beer en de koerier Jan Wilton van Kees Dutilh, met de bedoeling om via Wilton de volgende dag Kees in Leiden (café-restaurant Zomerzorg) te laten arresteren, zoals ook gebeurde. Tegen zeven uur liepen De Wilde en Wim Verloop naar de Heemraadssingel. Bij de telefooncel zei De Wilde: „Ik moet even in het huis gaan kijken of alles in orde is. Zorg dat je hier om half acht bent, dan kun je het spul zien.”

Wim Verloop bleef in de buurt van de telefooncel en om half acht verscheen De Wilde om hem naar het huis te brengen. Eenmaal binnen, werd Verloop door een aantal SD-ers overmeesterd, gefouilleerd en na in beslagname van zijn illegale krantjes geboeid en geblinddoekt en met een prop in zijn mond naar een bovenvertrek gesleept, waar Schreieder de eerste vangst liet neerleggen.

Om acht uur ondergingen Pahud de Mortanges, Huurman en König datzelfde lot, maar ze gaven zich niet zonder tegenstand over. In het benedenvertrek ontstond een woeste vechtpartij tussen de drie studenten en tenminste tien SD-ers. Het kostte de Duitsers grote moeite om de studenten te overmeesteren, waarbij Wölk en de als gewoonlijk half dronken SD-er Hoffmann de al weerloze arrestanten mishandelden (getuigenis Schreieder, zie ook: „De Zaak Antonius Van Der Waals” door Frank Visser). Om half tien zou het volgende groepje bij de telefooncel staan, t.w. Okke van der Plas, Eddie van Raalte, Paul Josso en Adri Smit. Maar Smit verscheen niet. Hij bleef op het verzameladres Hobbe-malaan 13 in Kralingen, waar zijn vriend Frank van Lynden woonde. Smit wilde het resultaat van de aanslag op de mijnenleggers aldaar afwachten, waarschijnlijk omdat zijn vader de lucht van de sabotageplannen had gekregen en er fel tegen gekant was dat zijn zoon er aan meewerkte.

Paul Josso naderde op het afgesproken tijdstip per fiets de telefooncel, komende uit de 2e Middellandstraat. In het donker zag hij een aantal mannenfiguren bij de cel. Hij stapte af. Nieuwe figuren doemden op. Iemand riep in het Nederlands: „Daar zijn ze!” (Van der Waals). Op dat moment kreeg Josso een klap met een gummiknuppel, maar de slag was niet hard genoeg om hem buiten gevecht te stellen. Josso stootte zijn fiets omhoog tegen de borst van de slaande SD-er en liep wat hij lopen kon, ondanks zijn slechte voet. Een aantal SD-ers zette de achtervolging in. Ook Van der Waals rende mee. Er vielen twee schoten. Eén daarvan, afgevuurd door Hoffmann, raakte een SD-collega. Paul Josso schoot terug en bracht zijn achtervolgers daarmee tot stilstand. Hij bereikte het station, waar juist een trein naar Amsterdam op vertrekken stond. Twintig minuten later was hij op zijn kamer in Delft en lichtte zijn hospita in. Hij goot een paar flessen nitroglycerine door het toilet en

wachtte op enige levenstekens van de anderen.

Die avond arresteerde een SD-commando de jonge Smit in Kralingen. Een andere groep SD-ers, geleid door Van der Waals, stond om kwart over een bij Josso voor de deur. Terwijl zijn hospita zo langzaam mogelijk ging open doen, verdween Paul via tuinen en schuttingen. In de haast vergat hij een al gepakt koffertje met o.a. een pistool en munitie mee te nemen. Hij bleef de hele nacht in de weilanden zitten en ging de volgende morgen naar zijn zuster, arts in het Academisch Ziekenhuis te Leiden. Paul dook onder in Friesland. Op 18 mei 1943, 's morgens om zes uur, werden zijn vrienden W. Th. Pahud de Mortanges, E. E. van Raalte, P. M. A. Huurman, M. H. N. König, Ch. O. van der Plas en A. G. Smit gefusilleerd. Wim Verloop kreeg tien jaar tuchthuis en kon na de oorlog getuigenis afleggen.

Het duurde tot oktober van dat jaar, voor er een mogelijkheid voor de gezochte Paul Josso was gevonden om uit Nederland te vluchten. Paul dankte dit aan de 24-jarige Jitske Faber, Laan van Meerdervoort 330 te Den Haag, die verloofd was geweest met de gefusilleerde Menko König. Jitske legde voor Paul contact met een Nederlandse organisatie, die o.a. neergehaalde geallieerde vliegers kon weg werken naar Frankrijk. Deze organisatie had nog niet veel ervaring, zodat er ook een paar mensen mee zouden gaan om in Parijs en op de route naar Spanje de nodige ervaring op te doen en contacten te leggen.

In oktober zaten er in Den Haag twee sergeants van de RAF ondergedoken, Raymond Smith en Jack Hampstead, die met de Nederlandse „leerling-passeurs” en Paul Josso naar Parijs en vervolgens naar Spanje zouden gaan. Van de drie Nederlandse begeleiders is één naam bekend gebleven: de in 1943 pas afgestudeerde ir. Hans Meyer Cluwen, die in Parijs voor de organisatie zou achterblijven. De twee anderen waren Delftse studenten, hoewel Josso ze niet kende. De oudste noemde zich „Van Bergen”, de jongste, die plm. 21 jaar oud was, noemde zich „Kramers”.

Op zaterdag 9 oktober 1943 kwamen de twee Engelsen en de Nederlanders bijeen op de kamer van „Van Bergen”, Van Speyckstraat 90, Den Haag. Van Bergen nam de leiding en zorgde ook voor Frans geld en treinkaartjes, hoewel ze die kaartjes pas in Parijs zelf nodig hadden. De groep reisde diezelfde dag naar Amsterdam, waar ze de nacht konden doorbrengen in de kamer van de stationschef van het CS.

De volgende morgen vroeg kwam de chef hen wekken en hij zorgde voor werkoveralls. Op het nog verlaten perron bracht de chef hen naar de expresstrein Amsterdam-Parijs. De zes vluchtelingen konden in de plaatijzeren bakken kruipen, die onder de voor Parijs bestemde D-treinwagons op de wielassen gemonteerd zaten. In zo'n bak, aan de achter-

zijde open, pasten met enige moeite drie liggende mannen. Er zijn op deze wijze diverse Engelandvaarders uit Nederland weggekomen.

De rit naar Parijs verliep zonder veel oponthoud en het zestal stond 's avonds verkrampd en steenkoud, maar in de beste stemming, tegen tien uur op Gare du Nord. Omdat Van Bergen in het bezit was van zes treinkaartjes, konden ze zich in de stationstoiletten opknappen, hun overalls uittrekken en als gewone reizigers tussen het publiek de controle passeren.

Van Bergen wist een betrouwbaar hotel in de Rue Monsieur Le Prince, het Hôtel de Médicis. Op eigen risico schreven ze zich onder hun eigen namen in. De eigenaar beloofde de papieren na hun vertrek te zullen vernietigen als er geen politiecontrole was geweest. De mannen waagden het vier dagen in het hotel te blijven, al die tijd vruchteloos zoekend naar een organisatie die verdere hulp kon bieden.

Op de vierde dag in Parijs, donderdag 14 oktober, vonden ze het in Parijs te gevaarlijk worden. Die avond besloten Van Bergen, Kramers, Josso en de twee Engelsen op de gok naar het zuiden door te reizen. Ze namen de volle nachttrein naar Bordeaux, waar ze de volgende morgen zonder enige controle arriveerden en direct doorreisden naar Dax, het station voor Biarritz. In Dax bleven ze de hele dag wachten om de situatie te verkennen. Zodra het donker was geworden trokken ze hun overalls aan en kropen onder de doorgaande trein naar Spanje. Ze hingen tijdens de rit naar Irun onder de wagons. In Irun ging het mis. Treinarbeiders op het station van Irun zagen de vluchtelingen onder de wagons zitten en hun spieren wrijven. De twee Engelsen en de drie Nederlanders maakten dat ze weg kwamen. Vanaf dat moment reisde Paul Josso alleen verder, omdat hij zijn vrienden niet meer kon vinden. Het lukte Paul die nacht zich te verstoppen in een remhokje van de trein naar Madrid. Deze trein vertrok in de loop van zaterdagmorgen. Onderweg werd Paul weer ontdekt door een paar spoorwegaarbeiders, maar hij had de tegenwoordigheid van geest om direct met sigaretten te gaan strooien, waarmee de vriendschap was bezegeld. Zonder verdere moeilijkheden stond Paul Josso op zondagmorgen 17 oktober 1943, een week na zijn vertrek uit Amsterdam, in Madrid. In zijn vuile overall liep hij met werkpersoneel mee naar de dienstuitgang en stond in de stad.

Zijn eerste gang was naar het Nederlandse Gezantschap. Wegens de zondag was het gebouw gesloten, maar er werd open gedaan door een portier, die Paul Josso verwees naar Hotel Internacional. Daar zaten tientallen Nederlanders in résidence forcée, wat Paul geen aantrekkelijk vooruitzicht leek. De volgende morgen meldde hij zich officieel bij de consul, maar hij kreeg de bekende mededeling dat het „wel even kon

duren" voor er iets voor hem kon worden gedaan. Josso, die de consul bijzonder onsympathiek vond, had geen zin met de man te gaan bekechten en eindeloos op doorreis te gaan zitten wachten, dus besloot hij illegaal en solo verder te gaan.

Om geen aandacht te trekken liet hij zich enige dagen gedwee in résidence forcée plaatsen. In de loop van donderdagmiddag glipte hij weg en verschaftte zich met een perronkaartje toegang tot het centraalstation van Madrid. Op de toiletten trok hij zijn overall aan en hij nam tegen donker plaats op de tender van de stoomtrein naar Lissabon. Dat was geen pretje, want de wagons bleken van prehistorische datum en rammelden in al hun krikkemikkige voegen. Tijdens het rijden stond hij op de bumpers, of hij kroop soms ook bovenop de wagons. Zo lang het nog nacht was, ging dat wel, maar eenmaal in Portugal kwam de zon op. Josso probeerde onder controles uit te komen door bij elk station in Portugal de postwagen in te lopen alsof hij tot het treinpersoneel behoorde. Dat ging vier stations goed. Toen begon de postmeester aandachtig te staren. Even later grepen stevige knuisten de Engelandvaarder beet. Onder bewaking van een militair werd hij in een goederenwagon gestopt, maar Josso zou Josso niet zijn geweest als hij niet geprobeerd had bij het volgende station te vluchten. De soldaat loste een paar schoten, die dicht over het hoofd van de vluchteling floten, maar Josso bleef doorrennen naar een hoog hek. Hier liet hem zijn geluk in de steek. Al klimmende werd hij ingehaald en ingerekend, ditmaal heel onzacht.

In Lissabon aangekomen, moest hij in de trein wachten tot er politie op het station verscheen. Josso merkte dat deze politiemannen niet onvriendelijk deden, maar ze brachten hem toch naar de gevangenis in plaats van naar een politiecel. In de gevangenis vroeg en kreeg hij toestemming om een telegram te sturen naar de Nederlandse Legatie. Hij had de pech dat er een weekeinde tussen zat, maar op maandagmorgen 25 oktober kreeg hij bezoek van de heren Droogendijk en Boas. Louis Boas kon Josso de volgende dag al meenemen voor ondervraging door de consul, maar er viel alleen niet onder het voorschrift uit te komen dat Josso in de gevangenis moest blijven tot het Engelse visum in zijn paspoort stond.

Binnen een week was dat voor elkaar. Op zondag 31 oktober kon Josso al zijn benodigde papieren in ontvangst nemen. Diezelfde avond nog kon hij per KLM naar Brighton vertrekken, waar hij in de vroege morgen van 1 november 1943 arriveerde.